

Mikulski, Zdzisław

Z życia nauki i życia Towarzystwa : Jan Śniadecki i 200-lecie jego <Jeografii>

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 67, 74-77

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NOTATKI HISTORYCZNE

Zdzisław Mikulski

JAN ŚNIADECKI I 200-LECIE JEGO *JEOGRAFII*

Jan Chrzyciel Władysław Śniadecki urodził się 29 VIII 1756 r. w Żninie (woj. bydgoskie), syn Jędrzeja, ziemianina i Franciszki z domu Giszczyńskiej. Odbił studia w Krakowie w 1775 r., a w 1778 uzyskał tam doktorat z filozofii. Hugo Kołłątaj (1750–1802), jako przewodniczący Komisji Edukacji Narodowej, powołał go na stanowisko nauczyciela w Kolegium Nowodworskich, przekształconym już wówczas na Szkołę Wojewódzką (Krakowską). W latach 1778–1781 uzupełnił studia w Getyndze, Lejdzie, Utrechcie i w Paryżu. Po powrocie do kraju w 1781 r. objął katedrę matematyki w Szkole Głównej, a rok później katedrę astronomii. Działał w Komisji Edukacji Narodowej i wraz z H. Kołłątajem pracował nad reformą szkół wyższych. W latach 1792–1803 był organizatorem, a następnie dyrektorem Obserwatorium Astronomicznego w Krakowie, uruchomionego już w 1792 r. W 1801 r. został członkiem Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. W latach 1803–1805 odbył podróż do Francji, Niemiec i Włoch i powrócił do Krakowa, skąd udał się do Wilna, gdzie w latach 1807–1815 był rektorem uniwersytetu.

Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza współpraca Jana Śniadeckiego z Towarzystwem Warszawskim Przyjaciół Nauk; miała ona charakter trwały, gdyż już w pierwszym tomie Rocznika TPN (1802) (w końcowej jego części) zostały zamieszczone prace: *O obserwatoriach astronomicznych, Obserwacje astronomiczne robione w Krakowie przez Jana Śniadeckiego, O nowym planecie położonym między Marsem i Jowiszem oraz O nowej ruchomej gwiazdzie, nazwanej Pallas* (w sumie ponad 100 stron).

W tomie drugim (1803) znalazła się jedna z ciekawszych prac autora – rozprawa *O Koperniku i Przypisy do rozprawy o Koperniku*; wiązały się one z podanym przez Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk rozwiązaniem zadania „względem oddania hołdu Mikołajowi Kopernikowi. Rozwiązanie jego przesłane Towarzystwu dnia 31 sierpnia 1802 r. na posiedzeniu publicznym tegoż Towarzystwa dnia 16. listopada roku wspomnianego czytane”. Rozprawa *O Koperniku*, przyjęta z uznaniem

przez Towarzystwo, była rok później przełożona na język francuski, a następnie na angielski i włoski (Rybka, 1983).

W tomie trzecim „Rocznika TPN” (1804) zamieszczono *Ciąg dalszy Obserwacyj Astronomicznych robionych w Krakowie przez Jana Śniadeckiego, członka Towarzystwa*. Była to ostatnia publikacja autora w „Roczniku TPN” – jak podano wyżej, Jan Śniadecki wyjechał w 1803 r. z Krakowa, a w 1807 r. na zaproszenie swego młodszego brata Jędrzeja Śniadeckiego (1768–1858) osiadł w Wilnie i objął stanowisko rektora Uniwersytetu.

W lecie 1803 r., po prawie 10-letniej pracy, ukończył swe największe dzieło *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi – dzieło Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk oddane, a z woli tegoż Towarzystwa drukiem ogłoszone*. Dzieło ukazało się już w 1804 r. i jak pisze w swej ostatniej książce Józef Staszewski (1887–1966), wybitny historyk geografii jest ono „gruntownie przemyślanym systemem fizyki kuli ziemskiej, opartym na zasadach współczesnej fizyki” (Staszewski, 1966). Istotę książki wyłożył autor w przedmowie pisanej w Krakowie 31 lipca 1803 r., w której stwierdził wyraźnie, że „jest to część fizyki, i najpiękniejsza, i najbliższej nas dotycząca”. Z przedstawionego opisu Ziemi wynika jasno, że mamy tu do czynienia z pierwszym w języku polskim podręcznikiem geofizyki ogólnej. Ten termin pojawi się dopiero na przełomie lat 70. i 80. XIX w. w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim (Mikulski, 1996).

Autor rozpoczął swe dzieło od *Wstępu*, w którym dał *Krótki rys Kosmografii czyli Nauki o Świecie powszechnym i przytoczenie wiadomości posilkowych z innych nauk* – wszak astronomia była nauką najbliższą autorowi, nie przeto dziwnego, że tekst ten zajmuje 41 stron dzieła. We *Wstępie* powołuje się też na swoją rozprawę *O Koperniku*. Z kolei rozdział I traktuje *O Ziemi jako planecie głównym; o sposobach, poznawania i oznaczania różnych mieysc na iey powierzchni; o biegu iey dziennym, i o skutkach z tego biegu wynikających*. Rozdział ten stanowi podstawę *Jeografii czyli Ziemiopisma*, a ponieważ znaczącą część globu zajmują wody, przeto ich opisaniem zajmuje się *Hydrografia, z której znowu wypada nauka Żeglarska*. Mamy tu więc właściwie już dzisiejsze rozumienie hydrografii jako wiedzy będącej na usługach żeglugi morskiej.

Rozdział II *O biegu rocznym ziemi około Słońca, o skutkach i podziałach, z tego biegu wypadających*, stanowi rozwinięcie poprzedniego rozdziału, a kończy się krótką uwagą „nad nieporządnem Jeografii uczeniem”. Autor raz jeszcze wskazuje, że „Jeografia jest to część Astronomii” i bez jej poznania trudno mówić o właściwym rozumieniu Ziemi. Tym samym wprowadza do rozdziału III *O wymierzaniu Ziemi, o iey figurze i roz-*

ległości, podając sposób wymierzania Ziemi, jej ciężkości, a kończąc na „ustanowieniu miar i wag powszechnych”. Autor podaje tu wiadomość o ustanowieniu w Paryżu nowej miary metrycznej i wagowej.

W rozdziale IV autor powraca do wiedzy astronomicznej pisząc *O Księżycu jako gwiazdzie ziemskiej, sprawiającej różne skutki na ziemi*, z którym wiąże się rozdział kolejny *O Morzu, o jego peryodycznym wzdymaniu się i opadaniu; o prądach morskich*. Pisze tu o podziale wód morskich, pływach uzależnionych od przyciągania Słońca i Księżyca oraz prądach morskich.

Dwa kolejne rozdziały autor poświęcił charakterystyce atmosfery ziemskiej; w tym rozdział VI *O Atmosferze ziemskiej i tworach napowietrznych*, zawiera opis atmosfery, jej skład, właściwości powietrza, a nawet opis „trąb napowietrznych” i tworzenia się hydrometeorów: śniegu, szronu i gradu. W swoisty sposób omawia proces parowania mórz i przepływ wilgoci atmosferycznej w głąb lądu, jako „Przelewanie się wody z morza na ląd przez atmosferę; początek źródeł i rzek”. Sporo miejsca poświęca też zjawiskom optycznym w atmosferze nad morzem oraz zorzy. Wiążący się z tym rozdział VII *O poruszeniach atmosfery i wiatrach* zawiera charakterystykę wiatrów i przyczyn ich powstawania. Wreszcie rozdział VIII *O temperaturze i o porach rocznych na całej ziemi* poświęca autor średniej temperaturze na globie ziemskim, przyczynom jej zróżnicowania, ciepłe wnętrza Ziemi i jej wpływowi na temperaturę powietrza, kształtowaniu się pór roku oraz występowaniu opadów atmosferycznych i ich charakterystyce, wezbraniom rzek (przykład Nilu) i wpływowi wiatrów na temperaturę pór roku.

W 1803 r. J. Śniadecki opuścił Obserwatorium Astronomiczne w Krakowie i udał się w podróż po Europie Zachodniej, a powrócił dopiero w 1805 r., z zamiarem przeniesienia się na wieś (E. Rybka, P. Rybka, 1983). Przyjął jednak kolejną propozycję objęcia kierownictwa Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie, a nade wszystko stanowisko rektora Uniwersytetu, którym został w listopadzie 1805 r.; obowiązki rektora przyjął dopiero z początkiem marca 1807 r.

Wysoka ocena pierwszego wydania *Jeografii* zachęciła autora do wznowienia dzieła w Wilnie. Już w 1809 r. ukazało się tam wydanie drugie – przejrzane i poprawione, zwłaszcza pod względem językowym, a trzeba przyznać, że Śniadecki dbał o czystość języka. W tym czasie dzieło stało się powszechnym już podręcznikiem akademickim, doczekało się tłumaczenia rosyjskiego (Charków, 1817) i stało się znanym podręcznikiem w uczelniach rosyjskich. W rok później ukazało się trzecie polskie wydanie *Jeografii* (Wilno, 1818), rozszerzone – zwłaszcza w zakresie me-

teorologii, na podstawie wcześniej napisanej rozprawy z tej dziedziny. Autor dodał także rozdział *O zewnętrznej budowie ziemi*, zawierającej rys rzeźby globu ziemskiego.

Zdaniem J. Staszewskiego „dzieło Śniadeckiego jest pierwszą i jedyną do dziś dnia oryginalną geografiją fizyczną w historii polskiej nauki o Ziemi, a swojego czasu prześcignęła wszystkie tego rodzaju publikacje europejskie” (Staszewski, 1966). Należy dodać, że w 1838 r., a więc po śmierci Jana Śniadeckiego ukazały się jego zbiorowe dzieła, w ramach których wyszło „skrócone w formie podręcznika przez S. Drzewińskiego” (Staszewski, 1967) czwarte wydanie *Jeografii*.

Nawet ten pobieżny przegląd treści dzieła Jana Śniadeckiego wskazuje, że mamy tu do czynienia z pierwszym polskim podręcznikiem geofizyki ogólnej; dopiero 105 lat później ukazał się podręcznik M. P. Rudzkiego *Fizyka Ziemi* (Kraków, 1909).

W roku 2004 obchodzimy 200-lecie wydania dzieła Jana Śniadeckiego. W jesieni 1824 r. autor przeszedł na emeryturę, a po czterech latach „osiadł w Jaszunach, u starszej córki swego brata Andrzeja” (E. Rybka, P. Rybka, 1983). Tam zmarł 21 listopada 1830 r.

LITERATURA

- Chamcówna M., *Jan Śniadecki*, Uniwersytet Jagielloński, Wydawnictwa Jubileuszowe. T. V. Kraków 1963.
- Mikulski Z., *Geofizyki polskiej mało znane początki*, „Przegląd Geofizyczny”, 1996, t. 41, z. 3.
- Rybka E., Rybka P., *Historia astronomii w Polsce*, T. II. Ossolineum, Wrocław 1983.
- Staszewski J., *Historia nauki o Ziemi*, PWN, Warszawa 1966.
- Staszewski J., *Jan Śniadecki [w:] Wybitni geografowie polscy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967.

Powyższy tekst stanowi przedruk (za zgodą Redakcji) z kwartalnika "Przegląd Geofizyczny", XLIX, 2004, z. 3-4, s. 163-167